

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM

TÉZISEK

PALOTÁS ZSOLT

BEJEK, KORZÁRÓK ÉS DIPLOMATÁK

**A TUNISZI KORMÁNYZÓSÁG KAPCSOLATAI A NYUGAT-EURÓPAI
ORSZÁGOKKAL ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKKAL, 1605–1830**

CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSHEZ

SZEGED

2016

I. A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA ÉS A KUTATÁS CÉLJA, MÓDSZERTANA

A Magreb-térség kora újkori történetének vizsgálata nem tartozik a magyar történetírás által részletesen kutatott területek közé. A doktori disszertáció a magyar kutatásban meglévő hiányt igyekszik pótolni, elsősorban a nyomtatásban megjelent keresztény források és a nemzetközi kutatásban napvilágot látott monográfiák és tanulmányok felhasználásával.

Az értekezés az Oszmán Birodalom észak-afrikai tartományainak, azaz Algírnak, Tripolinak és elsősorban Tunisznak a nyugat-európai államokkal és az Egyesült Államokkal folytatott diplomáciai és katonai kapcsolatainak, valamint háborúinak bemutatására vállalkozik. Tágabb kronológiai határunkat 1605, az első szerződés megkötésének dátuma a Tuniszi Kormányzóság és egy nyugat-európai állam között a kora újkorban és 1830, az Algíri Kormányzóság franciák általi annexiója jelenti. A dolgozat általánosságban a muszlim kalózkodás és az emiatt kialakult konfliktusok problémájának kibontásán keresztül tekinti át a térség történetét.

A disszertáció szűkebb témája a Tuniszi Kormányzóság (1574–1881) és az Amerikai Egyesült Államok közötti kapcsolatok (1783–1824) bemutatása, mely nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kutatásban is hiánypótlónak tekinthető. A dolgozatnak ez a gondolati egysége három nagyobb esemény mentén ismerteti a tunéziai–amerikai kapcsolatokat: az 1797-es tunéziai–amerikai szerződés megkötése és annak megújítása 1799-ben, a Tripoli elleni amerikai háború időszaka (1801–1805) és az 1824-es konvenció előzményei és aláírása.

Dolgozatunkban a következő kérdésekre szeretnénk választ adni: (1) Milyen politikai fejlődésen ment keresztül Tunézia a középkortól a kora újkorig, illetve milyen volt megítélése a korszakban? (2) Melyek voltak a mediterrán kalózkodás ismérvei és milyen szerepük volt abban a muszlim, illetve a keresztény kalózkodásnak? (3) Melyek voltak a nyugat-európai államok diplomáciai alapelvei a Magrebben a 16–18. században, és ennek milyen hatásai voltak a 19. századra? (4) Milyen politikai megfontolások jellemezték az Egyesült Államokat a muszlim államokkal való kapcsolata során a Földközi-tengeren, és hogyan kezelte az amerikai vezetés a különböző konfliktushelyzeteket? (5) Mi az oka annak, hogy csak a Tripoli elleni 1801–1805-ös és az Algír elleni 1815–1816-os háború kapott nagy figyelmet a történetírásban? (6) Milyen volt a kapcsolat a Tuniszi Kormányzóság és az Egyesült Államok között a független állam megalakulását követően (1783–1824), s melyek voltak az Egyesült Államokban először látogató muszlim követség útjának (1805–1806) főbb mozzanatai, illetve jellemzői?

A kutatók figyelmét elsősorban az amerikai kereskedők és tengerészek algíri rabsága, illetve az úgynevezett barbár háborúk, vagyis a Tripoli elleni, valamint az Algír elleni konfliktusok keltették fel. A nyugat-európai és az amerikai történetírásban indokolatlanul kevés figyelmet kapott az ezekben a háborúkban részt nem vevő Tuniszi Kormányzósággal való kapcsolat elemzése és bemutatása.

II. AZ ÉRTEKEZÉS FORRÁSAI

A 16–19. században számos keresztény rab, szabadító rendi szerzetes, utazó és diplomata készített beszámolót és jelentést Észak-Afrikáról, az ott található kormányzóságokról, azok lakóiról, valamint a muszlim kalózkodásról. A keresztény források jó kiindulási alapot jelentenek a Magreb történetének – gazdaság, társadalom, politika stb. – tanulmányozásához.

Az értekezés elkészítése során számos kéziratos és nyomtatásban megjelent forrásra támaszkodtunk. A korai tunéziai–amerikai kapcsolatok kéziratos forrásaihoz a tunéziai Nemzeti Levéltárban, az *Archives Nationales de Tunisie*-ban jutottunk hozzá. Itt található az 1799-es tunéziai–amerikai békeszerződés francia nyelvű változata, az 1805-ös eseményekhez kapcsolódó diplomáciai iratok nagy része és az 1824-es konvenció is. A tuniszi levéltár több kiadványában is elérhetővé tette állományának anyagát. 2011-ben jelent meg például a *Cahiers des Archives* című forráskiadvány Mehdi Jerad, az *Université de Sousse* adjunktusának szerkesztésében, mely az 1626 és az 1955 közötti időszak szerződéseit közölte.¹

Jelentős forráscsoportot jelentenek az 1805 és 1807 közötti tunéziai események nyomtatásban megjelent dokumentumai is. A Dudley W. Knox által szerkesztett, hat kötetes *Naval Documents Related to the United States Wars with the Barbary Powers* című forráskiadvány például, több az Egyesült Államok és a Magreb között lévő diplomáciai és katonai kapcsolat tárgykörébe tartozó dokumentumot tartalmaz az 1785 és 1807 közötti időszak vonatkozásában. A kiadványsorozat nagy részét az Egyesült Államok és a Tripoliszi Kormányzóság közötti háború dokumentumai adják.²

A keresztény államok és a Magreb-államok közötti diplomáciai és katonai kapcsolatot feldolgozó szakirodalom könyvtárnyi méretű, melyet szintén igyekeztünk áttekinteni. Az angol-

¹ JERAD, Mehdi szerk.: *Cahiers des Archives : Traités et accords conclus entre la Tunisie et les puissances occidentales (1626–1955)*. Archives Nationales de Tunisie, Tunis, 2011. A tuniszi intézmény másik forráskiadványa 2014-ben jelenet meg *Archives-Histoire* címmel. *Archives-Histoire No. 1. „Sources – Preuves – Souveraineté”*: *Publication annuelle des Archives Nationales de Tunisie*. Les Archives Nationales de Tunisie, Tunis, 2014.

² KNOX, Dudley W. szerk.: *Naval Documents Related to the United States Wars with the Barbary Powers*. 6 vols., Government Printing Office, Washington, DC, 1939–1944.

szász, elsősorban amerikai kutatók részletesen megvizsgálták az Egyesült Államok és az észak-afrikai államok közötti kapcsolatokat a fiatal köztársaság első éveiben. Emellett a 2001. szeptember 11-ei támadások kapcsán több amerikai történész újraértelmezte az Egyesült Államok kapcsolatait az észak-afrikai muszlimokkal. Egyes kutatók ennek során párhuzamba állították és felcserélhetővé tették a barbár kalózkodást a terrorizmus fogalmával. A közelmúltban megjelent munkák címei igen beszédesek ebben a vonatkozásban: *Jefferson háborúja: Amerika első háborúja a terror ellen, 1801–5* és *A barbár terror vége: Amerika 1815-ös háborúja az észak-afrikai kalózkodás ellen*.³

A Tuniszi Kormányzóság történetét feldolgozó szakirodalom elsősorban a nyugat-európai, ezen belül is francia kutatók nevéhez köthető. A francia történészek leginkább a tunéziaiak kalózkodását és államuk kereskedelmi kapcsolatainak bemutatását választották vezér témaként munkáikban. Emellett a 20. század közepén a tunéziai történészek tollából is több kiváló munka jelent meg. A tunéziai történetírás három alapítóatyja, Taoufik Bachrouch, Mohamed Hadi Chérif és Khélifa Chater például egy-egy század átfogó történeti feldolgozását választotta vizsgálódása céljával.

III. AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE ÉS VÁZLATOS TARTALMI ISMERTETÉSE

Értekezésünk három nagyobb részből áll, melyek további fejezeteket tartalmaznak. A dolgozat **első** és **második fejezete** a témaválasztás indoklását, a kutatás újdonságát és a fejezetek áttekintését foglalja magában.

A **harmadik fejezet** historiográfiai áttekintést nyújt a mediterrán kalózkodás, oszmán Észak-Afrika, azon belül is elsősorban a Tuniszi Kormányzóság és az úgynevezett barbár háborúk legjelentősebb forrásairól és a nemzetközi, illetve magyar kutatásban megjelent mérvadó tanulmányokról és monográfiákról.

A dolgozat **negyedik fejezete** összefoglaló történeti képet ad a Földközi-tenger, azon belül is a Magreb-térség diplomácia- és politikatörténetéről a középkortól kezdve az oszmán uralom létrejöttéig. A 7. században kezdődő arab hódítás következtében több birodalom és állam is alakult Észak-Afrikában, melyek politikai alapját adták az újkori oszmán kormányzóságok-

³ WHEELAN, Joseph: *Jefferson's War: America's First War on Terror, 1801–5*. Carroll & Graf, New York, NY, 2003.; LEINER, Frederick: *The End of Barbary Terror: America's 1815 War against the Pirates of North Africa*. Oxford University Press, New York, NY, 2006.

nak. Az oszmán hódítást megelőzően az egyik legstabilabb kormányzat *Ifrikíjában*, a mai Tunézia területén működött a Hafszida-dinasztia vezetésével 1229 és 1574 között.

A 16–19. században sajátos kapcsolat alakult ki az Oszmán Birodalom és észak-afrikai tartományai között. A negyedik fejezet ennek a kapcsolatnak főbb vonásait is ismerteti, elsősorban a Tuniszi Kormányzás politikai rendszere fejlődésének tükrében. Ezen szakasz legfontosabb következtetése az, hogy a függetlenség, illetve a birodalomhoz való tartozás több eleme is megtalálható volt a kormányzóságok *Fényes Portához* kötődő politikájában. A fejezet további konklúziója, hogy az Oszmán Birodalom részeként az észak-afrikai kormányzóságok jelentős és elismert tényezők voltak a nemzetközi diplomáciában.

Az **ötödik fejezet** egyrészt elméleti oldalról, másrészt különböző példákon keresztül azt mutatja be, milyen sztereotípiák éltek a nyugati kortársakban a Magreb-térséget és annak lakóit illetően az újkorban. A nyugati kortársak szemében például a muszlim államok kalózkodása közönséges banditizmus volt, melynek semmilyen jogi legitimációja sem létezett.

A kalózkodás, azon belül a mediterrán kalózkodás történetében világosan meg kell különböztetnünk az úgynevezett hivatalos kalózkodás (*corsairing*) és nem hivatalos kalózkodás (*piracy*) fogalmát. Az előbbi kategóriának a középkortól kezdve jól körülhatárolható kritériumai voltak a keresztény jogban (például szuverén állam, hadiállapot megléte, kalózlevelek). A második kategória ezzel szemben a kortársak véleménye szerint nem volt más, mint egyszerű banditizmus.

Az ötödik fejezet emellett bemutatja a kalózkodásban résztvevő muszlimokat és keresztényeket is. A muszlim kalózkodás legjelentősebb tagjai a Magreb-államok voltak, míg a keresztény kalózkodásé a máltai Szent János Lovagrend tagjai. A fejezet egyik legfontosabb megállapítása az, hogy Algír, Tunisz és Tripoli a hivatalos kalózkodással kapcsolatos elméleti és gyakorlati szempontoknak megfeleltek, így azok nem egyszerűen kalóz, hanem korszáró államok voltak a 16–19. században.

A **hatodik fejezet** összefoglaló képet ad a Magreb-térség és a nyugat-európai államok, elsősorban a Holland Egyesült Tartományok, Anglia/Nagy-Britannia és Franciaország között lévő diplomáciai és katonai kapcsolatokról a 17–19. században. A különböző tárgyalások eredményeképpen kétoldalú szerződések jöttek létre a Magreb államai és a nyugati hatalmak között a 17. században. A tárgyalásoknak és a szerződéseknek köszönhetően kialakultak a mediterrán kalózkodás sajátos diplomáciai alapelvei (*corsairing diplomacy*), melyek meghatározták a további kapcsolatokat az államok között. Ilyen alapelvek voltak többek között a szu-

verénítés kérdése, a rabok kiváltása, a menlevelek kiadása, a konzuli ajándékok biztosítása és a tengerészeti, illetve a hadi eszközök átadása a béke megkötése és fenntartása céljából stb.

A fejezet sorra veszi a nemzetközi diplomácia eszköztárának fenti alapelveit, bemutatva azt, hogy nem egy esetben a nyugat-európai államok voltak azok, amelyek agresszív, úgynevezett ágyúnaszád-politikát (*gunboat diplomacy*) folytattak a Magrebbel szemben. Ez a politika többnyire a 17. század második felétől volt jellemző, amikor ezek az államok katonai tekintetben a muszlim kormányzóságok fölé kerekedtek. Ennek a diplomáciának a csúcspontja 1816-ban volt, amikor is az egyesült brit–holland flotta Lord Exmouth brit admirális (1757–1833) vezetésével bombázta Algír városát.

A hatodik fejezet egyik legfontosabb következtetése, hogy a két évszázados diplomáciai és katonai kapcsolatoknak köszönhetően létrejöttek azok a precedensek és normák, melyek alapján véve meghatározták az Egyesült Államok és a Magreb, azon belül is a Tuniszi Kormányzóság kapcsolatát a 19. század első felében.

A **hetedik fejezet** több példán keresztül ismerteti, hogy az észak-afrikai államok milyen kapcsolatban voltak az Egyesült Államokkal a kora újkorban. A fejezet az Egyesült Államok korai külpolitikáján keresztül egyrészt azt mutatja be, hogy az amerikai vezetés hogyan próbált védelmet biztosítani a fiatal nemzet és kereskedelme számára. A külpolitikai kudarcok miatt az Egyesült Államoknak két lehetősége volt: vagy tárgyalásos megoldást választ, vagy erőt alkalmaz a Magreb-államokkal való politikájában. Az amerikai politikusok kezdetben az előbbi megoldást választották és csak a kudarcok hatására döntöttek később a fegyveres beavatkozás mellett, ami a Tripoli elleni háború kirobbanásához vezetett 1801-ben.

A fejezet emellett ismerteti az amerikai haditengerészet megalakulásának körülményeit és a flotta gyakorlati alkalmazását. Ez a szakasz röviden sorra veszi a Tripoli elleni háború előzményeit, lefolyását és a béke megkötését. Az 1807-es évre az Egyesült Államoknak több-kevésbé sikerült a békét és kereskedelmének védelmét megvalósítani a Földközi-tengeren, azonban ez az állapot nem tartott sokáig. A hetedik fejezet ezért bemutatja az amerikaiak erő-politikájának politikájának csúcspontját, vagyis az Algír elleni 1815–1816-os háborút is.

E fejezet legfontosabb következtetése, hogy az Egyesült Államok hasonló politikát alkalmazott a Barbár Államokkal szemben, mint amit a nyugat-európai államok a 17–18. században a Magrebben.

Az amerikai hajósok, kereskedők és katonák rabsága Barbáriában központi témáját jelentette számos irodalmi alkotásnak az Egyesült Államokban. A fejezet a kapcsolatoknak ezt az

aspektusát is megvizsgálja, és rámutat, hogy a barbár fogság- és tengeri elbeszélések (*Barbary Captivity and Sea Narrative*) virágkorukat élték a 18–19. században Észak-Amerikában. A műfaj nem csak az amerikaiak életét mutatta be a fogságban, hanem rávilágított az Észak-Amerikában működő rabszolgaság intézményének kritikájára is. A szintén népszerű keleti kém vagy megfigyelő (*Oriental Spy or Observer*) műfaj érdekes példáját jelenti az amerikai nacionalizmus és nemzettudat kialakításának és fejlődésének a barbár háborúk kontextusában.

A **nyolcadik fejezet** témája a tunéziai–amerikai kapcsolatok alakulása a tripoliszi háború időszakában, amikor Hammúda pasa bej több esetben is nézeteltérésbe került az amerikaiakkal. A legsúlyosabb konfliktus, mely háborúval is fenyegetett a két állam között, 1805 tavaszán alakult ki. 1805. április 24-én ugyanis az amerikaiak jogtalanul fogtak el három tunéziai tulajdonban álló hajót Tripolinál. A „*tunéziai xebec*” ügy betekintést ad az Egyesült Államok és elsősorban annak flottaparancsnoka, John Rodgers (1772–1838) agresszív politikájába, ami tehát nemcsak a Tripolival való amerikai kapcsolatokat jellemezte.

A nyolcadik rész középpontjában a Tuniszi Kormányzóság és az Egyesült Államok között 1805-ben kialakult nézeteltérés diplomáciai úton történő rendezésének ismertetése áll. Szidi Szulejmán Mellimelli volt az első muszlim követ, aki az Egyesült Államokban tárgyalta állama érdekében (1805. november 4. – 1806. szeptember 17.). A követség története több szempontból is érdekes tanulságokkal szolgál. Mellimelli diplomáciai útján keresztül betekintést nyerhetünk az amerikai lakosok és politikusok muszlim világhoz és annak szokásaihoz való viszonyulásába. A követség kapcsán továbbá megfigyelhető, hogy az amerikai diplomácia milyen eszközöket alkalmazott a muszlim követtel való tárgyalás során a 19. század elején.

A nyolcadik fejezet végezetül bemutatja a tunéziai–amerikai kapcsolatokat az Algír elleni háború és az 1824-es konvenció megkötése közötti időszakban. A középpontban az 1824-es konvenció, vagyis az 1797-es és 1799-es szerződésekben foglaltak módosítása áll.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI ÉS A TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Az értekezés új eredményeként két dolgot emelnénk ki. Először is Tunézia újkori történetének magyar nyelven történő interpretálása első alkalommal valósult meg önálló feldolgozásban. Véleményünk szerint ugyanez mondható el az Egyesült Államok földközi-tengeri politikájának bemutatásáról is. Ezen kívül dolgozatunk újdonságnak tekinthető nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kutatásban is. A Tuniszi Kormányzóság és az Egyesült Államok 1783 és

1824 közötti kapcsolatainak vizsgálata ugyanis eddig a kutatás perifériáját jelentette. Úgy véljük a disszertáció ennek a hiánynak egy részét sikeresen pótolta.

A disszertáció továbbfejlesztése mind térben, mind időben több irányba és több témakör mentén is lehetséges. A magyarországi Magreb kutatás kiszélesítése kapcsán például érdemes lenne megvizsgálni a tunéziai Nemzeti Levéltárban (*Archives Nationales de Tunisie*) található, a Habsburg Birodalommal kapcsolatos forrásokat. Az értekezés 6. fejezetében utalunk arra (3. táblázat), hogy a Tuniszi Kormányzóság a Habsburg uralkodókkal is kötött szerződéseket a 18. században (1725, 1748, 1758, 1784).

A Tuniszi Kormányzóság és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok egyéb aspektusának nagyító alá vétele szintén hasznos lehet. Számos amerikai konzul tevékenykedett a kormányzóságban a 18–19. században, akik több munkát írtak nemcsak saját tevékenységükről, hanem Tunéziáról is. Mordecai Manuel Noah (1785–1851) vagy Amos Perry (1812–1899) munkáinak fordítása, bemutatása és elemzése például a magyar olvasók érdeklődését is felkeltheti.⁴

Szidi Szulejmán Mellimelli amerikai küldetése kapcsán továbbá érdemes lenne megvizsgálni az Egyesült Államokba 1865-ben érkező Oszmán Hásem/Huszein tunéziai diplomata és politikus tevékenységét is. Milyen megbízással utazott a tunéziai követ az Egyesült Államokba? Melyek voltak a követség történetének fontosabb mozzanatai? Vajon az amerikai politikusok és állampolgárok ugyanolyan módon fogadták a követet, mint elődeik Mellimellit 1805-ben?

Végül a barbár fogság- és tengeri elbeszélések (*Barbary Captivity and Sea Narrative*) vizsgálata potenciális, interdiszciplináris (irodalom és történelem) kutatási lehetőséget hordoz magában. A téma aktualitását mutatja, hogy az Innsbrucki Egyetem kutatói és hallgatói hosszú távú projektbe kezdtek ebben az irányban. Az alábbi kérdések merültek fel: Mennyi volt a fikció és a realitás ezekben az elbeszélésekben (pl. Daniel Defoe-nál vagy Miguel de Cervantesnél)? Az amerikai barbár elbeszélések és az indián fogságelbeszélések között volt-e átfedés, illetve átvétel, és ha igen, milyen mértékű?

Ezek a kérdések a jövőben egy új feldolgozás vagy tanulmány témaköreit jelenthetik.

⁴ NOAH, Mordecai: *Travels in England, France, Spain and the Barbary States in the Years 1813–1814 and 1815*. John Miller – Kirk and Mercein, London – New York, NY, 1819.; PERRY, Amos: *An Official Tour Along the Eastern Coast of the Regency of Tunis, Geography and History of the Country, and Manners and Customs of the People*. Standard Printing Company, Providence RI, 1891.; PERRY, Amos: *Carthage and Tunis, Past and Present in Two Parts*. Providence Press, Providence, RI, 1869.

V. A SZERZŐ TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

- „A szegényeket szolgálni és a Hitet megvédelmezni. Könyvismertető: Emanuel Buttigieg: Nobility, Faith and Masculinity. The Hospitaller Knights of Malta, c.1580-c.1700 Continuum. London – New York 2011”, *Aetas*, 28. évf. (2013), 1. sz. 202–206.
- „Az 1805-ös krízis az Amerikai Egyesült Államok és a Tuniszi Kormányzóság között a források tükrében”, *Mediterrán Világ*, 27–28 (2013), 89–111.
- „Diplomatic and Military Relations between the Regency of Tunis and England in the Early Modern Age (1662–1751)”, *Archives-Histoire No. 1. „Sources – Preuves – Souveraineté” : Publication annuelle des Archives Nationales de Tunisie*, (2014), 25–34.
- „Encounter of Different Cultures and Interests: Supplementary Observations on the Activity of the Tunisian Envoy in the USA, 1805–1806”, *Arab Historical Review for Ottoman Studies*, 25éme Année (octobre, 2014), No. 50. 55–79.
- „Keresztény rabszolgák a Barbarikumban: Keresztény források a muzulmán kalózkodás 16–18. századi történetéből”, *Világtörténet*, 3. (35.) évf. (2013), 1. sz. 1–18.
- „Keresztények a Magrebben az ókortól napjainkig”, *Az Élet Fája*, 3. évf. (2014), 8–12.
- „Political, Military and Cultural Impact of the North African Muslims on the United States during the first years of the Early Republic, 1783–1807”, *Mediterrán Tanulmányok*, XXIV. László J. Nagy szerk., SZTE, Szeged, 2015. 19–40.
- „Szidi Szulejmán Mellimelli tevékenysége az Amerikai Egyesült Államokban, 1805–1806”, *Aetas*, 30. évf. (2015), 2. sz. 44–56.
- „The History of an Almost War: Crisis between the Regency of Tunis and the United States of America in the last year of the Tripolitan War, 1805”, In: *Les Relations Diplomatiques de la Tunisie en Temps de Crises (XVIe-XXe siècles) : Actes de la journée d'études, organisée à la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Sousse le 19 février 2013*. Jerad, Mehdi szerk., Université de Sousse, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de Sousse, Sousse, 2015. 59–95.
- „Traité entre la régence de Tunis et l'Angleterre le 19 octobre 1751 (A.N.T., S.H., Carton 224, Dossier 405)”, *Archives-Histoire No. 1. „Sources – Preuves – Souveraineté” : Publication annuelle des Archives Nationales de Tunisie*, (2014), 95–121.